

УДК 343.98

DOI <https://doi.org/10.32782/pdu.2024.3.41>

Л. В. Білінська

викладач кафедри професійних та спеціальних правових дисциплін
ПВНЗ «Буковинський університет»

ОСОБЛИВОСТІ ДОПИТУ НЕПОВНОЛІТНІХ: КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ ТА КРИМІНАЛІСТИЧНІ АСПЕКТИ

У статті розглядаються кримінально-процесуальні та криміналістичні особливості допиту неповнолітніх осіб у кримінальному провадженні. Визначено, що допит неповнолітнього є одним із найскладніших видів допиту, що потребує як високого рівня фахової підготовки слідчого, так і врахування психологічних аспектів, що забезпечують ефективне отримання правдивих свідчень. Наголошується, що недосконалість правового регулювання, недостатня підготовленість слідчих до роботи з неповнолітніми можуть мати наслідком викривлення показань, що даються такими особами, порушення прав дитини та, як наслідок, ухвалення судових рішень, що не відповідають засадам верховенства права. Підкреслюється важливість належного правового регулювання та підготовленості слідчих для уникнення порушень прав неповнолітніх осіб та викривлення показань, що можуть призвести до несправедливих судових рішень. Важливими аспектами є також імплементація міжнародних стандартів та врахування психологічних особливостей неповнолітніх під час допиту, зокрема їх піддатливості до зовнішнього впливу.

Автором наголошується, що кримінально-процесуальні гарантії, що стосуються допиту неповнолітніх осіб, умовно можна поділити на дві групи: ті, що стосуються особливостей допиту всіх неповнолітніх осіб (свідків, потерпілих, підозрюваних та обвинувачених) та ті, що стосуються особливостей допиту тільки підозрюваних та обвинувачених. Аналізуються відповідні положення Кримінального процесуального кодексу України щодо допиту неповнолітніх, що передбачають участь спеціальних осіб, таких як психологи, педагоги та законні представники. Окремо розглядаються питання тривалості та перерв під час допиту, а також роль слідчого, який повинен мати не тільки юридичні знання, але й навички спілкування з неповнолітніми, зокрема знання психології та педагогіки. Підтримуються пропозиції щодо обов'язкового забезпечення участі спеціально підготовлених слідчих у таких справах, що підвищить ефективність та дотримання прав дитини. Аналізуються особливості ролі захисника під час допиту неповнолітнього підозрюваного та обвинуваченого та наголошується, що захисник не лише надає неповнолітньому правову допомогу та консультує свого клієнта щодо його прав, але й бере на себе важливу роль у забезпеченні дотримання процесуальних норм, що забезпечує законність проведення допиту.

Ключові слова: кримінальне провадження, свідок, потерпілий, підозрюваний, обвинувачений, захисник, слідчий, криміналістична тактика.

Постановка проблеми. Допит неповнолітніх у кримінальному провадженні є одним із найскладніших видів допиту, що вимагає належної підготовки з боку слідчого як з точки зору вимог процесуального закону, так і з психологічної точки зору. Недосконалість правового регулювання, недостатня підготовленість слід-

чих до роботи з неповнолітніми можуть мати наслідком викривлення показань, що даються такими особами, порушення прав дитини та, як наслідок, ухвалення судових рішень, що не відповідають засадам верховенства права. Важливість даної проблематики обумовлюється також необхідністю імплементації міжнародно-право-

вих стандартів у цій сфері. Врахування ж криміналістичних аспектів допиту неповнолітніх, зокрема, методів отримання достовірної інформації від таких допитуваних осіб, може відіграти ключову роль у зборі доказів у відповідному кримінальному провадженні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання кримінально-процесуальних та криміналістичних особливостей допиту неповнолітніх досліджувалися у працях таких вчених, як: А. Антощука, О. Гуміна, Б. Замбули, А. Кашпура, М. Никоненко, Ф. Сокирана та інших. Проте, доводиться констатувати, що ряд питань у цій сфері залишилися ще невирішеними, що обумовлює потребу здійснення такого дослідження.

Мета статті – на основі аналізу правового регулювання та результатів теоретичних досліджень кримінально-процесуальних та криміналістичних особливостей допиту неповнолітніх виявити існуючі проблеми у цій сфері, а також запропонувати можливі шляхи їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України) містить ряд положень, які стосуються особливостей допиту неповнолітніх осіб у кримінальному провадженні. При цьому ряд статей КПК України стосується особливостей допиту неповнолітніх осіб незалежно від їх процесуального статусу (потерпілі, свідки чи підозрювані, обвинувачені), а окремі статті визначають додаткові гарантії для неповнолітніх підозрюваних та обвинувачених під час допиту.

Що стосується особливостей допиту неповнолітніх учасників кримінального провадження незалежно від їх процесуального статусу, то відповідно до ст. 226 КПК України:

- допит малолітньої або неповнолітньої особи проводиться у присутності законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря;
- допит малолітньої або неповнолітньої особи не може продовжуватися без перерви понад одну годину, а загалом – понад дві години на день;
- особам, які не досягли шістнадцятирічного віку, роз'яснюється обов'язок про

необхідність давання правдивих показань, не попереджуючи про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань і за завідомо неправдиві показання;

– до початку допиту законним представникам, педагогам або психологам та лікарю роз'яснюється їхній обов'язок бути присутніми при допиті, а також право заперечувати проти запитань та ставити запитання.

Щодо тривалості допиту неповнолітньої особи та необхідності здійснення перерви не пізніше ніж через годину від початку допиту, М. Никоненко слушно зазначає, що слід пам'ятати, що і тривалість перерви законом не визначено. І це не прогалина в законі. Зрозуміло, продовжує науковець, що перерва повинна бути обов'язково, але її тривалість залежить від багатьох чинників, тому визначати конкретний проміжок часу для перерви було б рішенням помилковим. Варто лише в порядку рекомендації зазначити щодо мінімального проміжку часу для перерви при допиті. Так, уявляється, що відведений для перерви час повинен бути об'єктивно достатнім для досягнення мети перерви [1, с. 221].

Ключову роль у допиті неповнолітньої особи відіграє слідчий, який організовує та проводить цей процес, гарантуючи дотримання всіх прав неповнолітньої допитуваної особи. Враховуючи вікові та психологічні особливості неповнолітніх, слідчий повинен діяти з особливою обережністю, забезпечуючи не лише неухильне дотримання законодавства, але й створення сприятливих умов для правдивих свідчень.

З цього приводу І. Білоус та Д. Журавська доходять висновку, що успішно провести допит неповнолітнього може не кожен слідчий, тому що справа тут не тільки в юридичній підготовці та досвіді роботи. Допит неповнолітнього вимагає від слідчого гарних знань педагогіки, загальної та дитячої психології, вміння таким чином окреслити свою лінію поведінки, щоб за найсуворішого виконання закону забезпечити успішне виконання поставленого завдання [2, с. 664].

А. Антощук та К. Танчик також вказують: «Поряд із процесуальним аспектом проведення допиту важливого значення

при розслідуванні кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, відіграє тактика проведення допиту останніх. Слідчий повинен добре знати психологічні особливості особистості неповнолітніх та враховувати їх при виборі тактичних прийомів проведення допиту. Однак на практиці дуже рідко зустрічаються слідчі, які мають навички спілкування з неповнолітніми підозрюваними. Це зумовлено кількома факторами, найчастіше суб'єктивними, наприклад, недостатністю часу для вивчення відповідної літератури, невеликим досвідом роботи та ін. Тактика допиту неповнолітнього повинна відповідати його психологічному розвитку, відповідно до його віку» [3, с. 29]. Ю. Гошовська вказує, що негативним моментом залишається те, що під час досудового розслідування щодо неповнолітніх підозрюваних, свідків та потерпілих допит здійснюють слідчі, які не мають досвіду та навичок спілкування з неповнолітніми. Саме тому Ю. Гошовська пропонує внести відповідні зміни до чинного КПК України та передбачити участь спеціально уповноважених слідчих в усіх слідчих діях, які проводяться з неповнолітніми під час досудового розслідування. Тобто, продовжує вчена, на практиці такі слідчі можуть бути включені в групу слідчих, що проводять досудове розслідування щодо повнолітніх підозрюваних, з метою проведення конкретних слідчих дій саме з неповнолітніми [4, с. 133].

Слід погодитися з наведеними твердженнями та підтримати пропозиції щодо запровадження обов'язкової участі спеціально уповноважених слідчих в усіх слідчих діях, які проводяться з неповнолітніми під час досудового розслідування.

Підготовка та ефективне проведення допиту неповнолітньої особи вимагають не лише знань процесуального законодавства, але і розуміння психологічних особливостей неповнолітніх, вміння знаходити з ними контакт та створення атмосфери, в якій такі особи почуватимуть себе максимально комфортно, що дозволить отримати від них максимально правдиві покази.

Психологічною особливістю неповнолітніх, на думку З. Ковальчук, є те, що вони більш піддаються навіюванню, сторонньому впливові. З одного боку, це про-

являється у схильності дитини до несвідомого слідування вимогам інших осіб, а з іншого – піддатливістю до такої слідування. В результаті неповнолітній свідок може розповісти не те, що пам'ятає, а те, що йому говорять старші. У таких випадках їх розповіді про те, чого вони самі не бачили, виглядають значно збіднілими, схематичними, непослідовними, ніби завченими [5, с. 158].

При організації допиту неповнолітнього психологи рекомендують враховувати: розклад дня дитини; з'ясувати часовий період коли вона є оптимально активною; при плануванні допиту необхідно враховувати час, коли дитина вільна від обов'язкових та важливих для неї занять; час проведення допиту узгоджується з усіма дорослими, яких заплановано долучити до процесу. Важливо пам'ятати, що чим менша дитина, тим швидше вона втомлюється, тому: враховується вік та розвиток дитини; особливу увагу треба звернути на психофізичний стан дитини [6, с. 272].

А. Кашпур та Ф. Сокиран зазначають, що з криміналістичної та психологічної точки зору важливим є складання розгорнутого плану допиту. Він повинен містити питання, які необхідно з'ясувати, а також визначати їх послідовність. Якщо дізнавач погано орієнтується в цій інформації, у нього буде відсутнє почуття впевненості під час проведення слідчої (розшукової) дії. Недостатня обізнаність, невпевненість, безпорадність у відшуканні потрібних відомостей у матеріалах кримінального провадження знижують якість допиту й негативно позначаються на встановленні психологічного контакту з допитуваним. Крім того, для неповнолітнього важливо, щоб представник правоохоронних органів викликав повагу, був авторитетним [7, с. 62].

А. Антощук та Б. Замбула рекомендують починати допит навіть не з вільної розповіді, а зі звичайної розмови. Враховуємо, що неповнолітні, викликані на допит, у більшості випадків перебувають у стані психічної напруги, отже важливо визначити зовнішні ознаки напруги та спробувати зняти її. А зняти її можна, наприклад, застосуваннями таких тактичних прийомів: залучення в бесіду на тему,

яка цікава і слідчому, і неповнолітньому і звернення до позитивних якостей неповнолітнього [8, с. 177].

О. Гумін відзначає: «Міжнародні стандарти та світова практика рекомендують, щоб допит дитини, яка стала жертвою кримінального правопорушення, проводився у сприятливій та дружній для неї атмосфері, де вона почувається захищеною та комфортною. Для цього використовується спеціально обладнана кімната, яку часто називають «зеленою кімнатою»... Концепція «зеленої кімнати» схожа на звичайну дитячу кімнату, де є іграшки, м'які меблі, рослини, фарби, олівці та книжки – все, що можна знайти у звичайній дитячій кімнаті. Проте основна відмінність полягає в автоматичному записі допиту дитини за допомогою вбудованих мікрофонів та камер. Це унікальна можливість, яка дозволяє уникнути повторних допитів дитини і дозволяє переглядати відеозапис на будь-якому етапі кримінального провадження. Також це допомагає прослідкувати міміку та інтонацію дитини під час допиту, що є важливим для оцінки її свідчень. Проте важливо пам'ятати, що проведення допиту неповнолітньої особи з можливістю відеозапису можливе лише за її згодою» [9, с. 599].

Що стосується особливостей допиту неповнолітніх підозрюваних та обвинувачених, то важливою гарантією захисту прав таких осіб є те, що під час такого допиту, як і в цілому у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх, обов'язковою є участь захисника. Це обумовлено тим, що неповнолітні не завжди можуть усвідомлювати всі наслідки своїх дій або чітко розуміти юридичні аспекти та всю серйозність ситуації, в якій вони опинилися. Захисник не лише надає неповнолітньому правову допомогу та консультує свого клієнта щодо його прав, але й бере на себе важливу роль у забезпеченні дотримання процесуальних норм, що забезпечує законність проведення допиту. Це сприяє захищеності прав підозрюваного чи обвинуваченого, що є критично важливим для забезпечення законності кримінального провадження.

При проведенні допиту неповнолітнього захисник слідкує, щоб слідчий

дотримувався тактичних положень та морально-етичних норм, у тому числі рекомендацій опитування, передбачених ст. 35 Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства. Серед них: а) проведення опитувань дитини без необґрунтованої затримки, відразу після повідомлення фактів компетентним органам; б) проведення опитувань дитини, якщо це необхідно, у спеціально обладнаному та прилаштованому для цих цілей приміщенні; в) проведення опитувань дитини особою, спеціально підготовленою для цих цілей; г) проведення всіх опитувань дитини одними й тими самими особами, якщо це можливо та де це доцільно; д) якомога меншої кількості опитувань і настільки, наскільки це є вкрай необхідним для цілей кримінального провадження; е) можливості супроводження дитини її законним представником або, де це доцільно, дорослим, якого вона сама вибирає, якщо стосовно цієї особи не буде винесено мотивованого рішення про інше [10, с. 9].

Висновки. Отже, допит неповнолітнього є одним із найскладніших видів допиту, що потребує як високого рівня фахової підготовки слідчого, так і врахування психологічних аспектів, що забезпечують ефективне отримання правдивих свідчень. Важливими аспектами є також імплементація міжнародних стандартів та врахування психологічних особливостей неповнолітніх під час допиту, зокрема їх піддатливості до зовнішнього впливу.

Список використаної літератури:

1. Никоненко М. Допит малолітньої або неповнолітньої особи на стадії досудового розслідування. *Юридичний вісник*. 2020. № 3. С. 218–225.
2. Білоус І. М., Журавська Д. А. Особливості проведення допиту неповнолітнього підозрюваного у кримінальному провадженні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 11. С. 662–664. URL: http://lsej.org.ua/11_2021/168.pdf (дата звернення: 12.07.2024).
3. Антошук А. О., Танчик К. А. Проблемні аспекти допиту неповнолітнього підозрюваного. *Актуальні проблеми досудового розслідування та протидії злочинності в сучасних умовах : матеріали Всеукр.*

- наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 26 трав. 2023 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. 2023. С. 27–30.
4. Гошовська Ю. Допит неповнолітніх у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування. *National Law Journal: Theory and Practice*. 2016. № 2/1. С. 130–133.
 5. Ковальчук З. Я. Психологічні особливості допиту неповнолітніх у процесі проведення оперативно-розшукових заходів. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна*. 2010. № 1. С. 156–165.
 6. Макарова О. П., Радіонова Л. О. Особливості допиту неповнолітніх. *Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України*. Харків, 2018. С. 272–274.
 7. Кашпур А. С., Сокиран Ф. М. Допит неповнолітнього: криміналістична та психологічна характеристика. *Юридична психологія*. 2021. № 2. С. 61–69.
 8. Антощук А. О., Замбула Б. А. Окремі аспекти допиту неповнолітнього підозрюваного у кримінальному провадженні. *Право та державне управління*. 2023. № 1. С. 173–179.
 9. Гумін О. М. Особливості допиту неповнолітніх у кримінальному процесі України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 4. С. 597–600. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2024/143.pdf (дата звернення: 12.07.2024).
 10. Yusupova K. Тактичні особливості участі захисника у допиті неповнолітньої особи на досудовому розслідуванні. *Studia Prawnoustrojowe*. 2022. № 55. С. 5–23.

Bilinska L. The features of juvenile interrogation: criminal-procedure and forensic aspects

this article examines the criminal-procedural and forensic aspects of juvenile interrogation in criminal proceedings. It is established that the interrogation of a juvenile is one of the most complex types of interrogation, requiring both a high level of professional training for investigators and consideration of psychological aspects to ensure the effective gathering of truthful testimony. It is emphasized that the imperfection of legal regulation and the insufficient preparation of investigators for working with minors may lead to distorted testimony, violations of children's rights, and, as a consequence, the adoption of judicial decisions that do not align with the principles of the rule of law. The importance of proper legal regulation and the preparation of investigators is underlined to prevent violations of the rights of minors and the distortion of testimony, which may result in unjust court rulings. Key aspects also include the implementation of international standards and consideration of the psychological characteristics of juveniles during interrogation, particularly their susceptibility to external influence.

The author highlights that criminal-procedural guarantees concerning the interrogation of minors can be conditionally divided into two groups: those related to the interrogation of all minors (witnesses, victims, suspects, and defendants), and those specifically related to the interrogation of suspects and defendants only. Relevant provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine are analyzed, which stipulate the involvement of special individuals, such as psychologists, educators, and legal representatives, during interrogations. Issues regarding the duration and breaks during the interrogation are discussed, as well as the role of the investigator, who must possess not only legal knowledge but also communication skills with minors, including knowledge of psychology and pedagogy. The article supports proposals to ensure the mandatory participation of specially trained investigators in such cases, which would increase the effectiveness and ensure the protection of children's rights. The article also analyzes the role of the defender during the interrogation of juvenile suspects and defendants, emphasizing that the defender not only provides legal assistance and advises the client on their rights but also plays an important role in ensuring the adherence to procedural norms, thus guaranteeing the legality of the interrogation.

Key words: *criminal proceedings, witness, victim, suspect, defendant, defender, investigator, forensic tactics.*